

Ю. В. Грицевич

(Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки)

ТЕНДЕНЦІЇ НАГОЛОШУВАННЯ
В ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ
(на матеріалі фольклорних текстів)

У мовленнєвому потоці виняткова роль належить наголосу, адже правильне акцентування – гарант адекватної інтерпретації висловленого в умовах безпосередньої комунікації. Ґрунтовні й усебічні дослідження західнополіського говору зазвичай не охоплюють діалектної акцентної системи. Спостереження над акцентною реалізацією в діалектному мовленні мають лише супровідний характер в описах фонетичної або граматичної систем говірок. Інформацію про особливості наголошування в говірках Західного Полісся розширить опрацювання місцевих фольклорних текстів, звичайно, тільки за умови, що фіксація такого фактажу передбачала послідовне й точне відображення діалектних рис усіх мовних рівнів. Найбільшою скрупульозністю відзначаються фольклорні записи відомих мовознавців-діалектологів Г. Аркушина [1] та Ф. Клімчука [7 – 9]. Ці упорядники, дотримуючись настанови максимально точно фіксувати фольклор, послідовно проставляли наголос у словах.

Первісний акцентний тип зберігають словоформи *дривá* [1, с. 63], *круві* [5, с. 293], *криві* [5, с. 298], пор.: „Сух'і *дривá* *йáрко горáт*, але *скóро згорáйут*” [1, с. 63], „Шоб те *бiльш* *ни* *ходела*, *бiлих костей* *ни* *ломела*, *чирвонiй* *кривi* *ни* *трудела*, *серце* *ни* *сушела*” [5, с. 298]. Давній накореневий наголос зафіксовано в баритонованому іменнику *язик* у формі родового відмінка однини, пор.: „Чому', *сва'хо*, *ны* *спыва'йиш?* Чы *язы'ка* *ны* *ма'йиш?*” [8].

Парокситонічний наголос (на другому складі з кінця слова) засвідчено в іменнику *бесéда* ‘гостювання; весілля, хрестини, родини і т. ін.’, пор.: „Сiю *мак*, *сiю* *мак* *да* *й* *по* *городы'ны*, *высéлая* *бысэ'донька* *у* *мэйi* *родыны*” [9, с. 510], „Я *й* *у* *кумонькi* *й* *а* *й* *голубонькi* *на* *беседи* *була*, *на* *беседи* *була*, *мене* *кумонька* *й* *а* *й* *голубонька* *подпоiла*” [13, с. 102], „Прыбудь,

прыбудь, татуленьку, до мэнэ, есть у мэнэ бэсэдонька для тэбэ, есть у мэнэ мёд, горіелка – нап'есся, есть у мэнэ постіель біела – выспіся” [16, с. 53].

Уснопоетична традиція демонструє територіальне варіювання в наголошуванні іменників жіночого роду множини: на тлі поширеного в берестейсько-пінських та волинськополіських текстах окситонічного наголосу, що відповідає оціненій діалектологом С. Бевзенком як маркер поліських говорів тенденції переносити наголос на флексію [3, с. 147], пор.: „*Повиходили старій баби, вже завоктали в болоти жабі*” [12, с. 14], „*Сюды' глянула, туды' глянула – ні'куды вы'йхаты: с пра'вого бо'ку коморі', а по лі'вому – обо'ры*” [8], у підляських уснопоетичних текстах зауважено субстантиви називного відмінка множини з наголошенням першим складом: „*Там на облозі скакалі жабі. Дожалі жито старіє баби*” [11, с. 35].

Відзначено високий вияв ад'єктивів із акцентованим коренем: *друобний* [13, с. 218], *швы'дка* [9, с. 495], *гйркеї* [13, с. 130], *густыйі, ті'снийі, ны'зькым, 'тонкого, в густым* [8], зокрема й серед прикметників, які в літературному стандарті вживаються із наголошенням суфіксом *-еньк-*: *рі'днынькый, зыл'єнынькым, соло'дынькым, бі'лінька, мы'лінька, соло'дынькый* [8], пор.: „*Там жэ нас частова'лы ой выно'м зыл'єнынькым, і мэ'дом соло'дынькым, і гы'ркыю горі'лкыю*” [8], „*Ны свары'ся, ба'тыньку, ны свары'ся рі'днынькый, шо мы так спузны'лыся*” [8], „*Не пий, мати, не пий, мати, гйркеї горілоньки*” [13, с. 130], „*Ба'ба швы'дка, ба'ба ло'вка: ба'ба пи'імэ за'йця й во'вка*” [9, с. 495], „*Там Ма'нічка мыз роды'нью ходы'ла, свого' ба'тынька ны'зькым укло'ном просы'ла*” [8], „*То'нкого полотна' урі'жу, застылю' столы' шэ й дыжу'*” [8], „*В густым лі'сы соловэй' свы'снув*” [8], „*Ой як жэ мні бы'стро йты: око'ла ло'зонькы густыйі*” [8]. На карті № 131 „Атласу української мови” [2] відображено такий просторовий вияв акцентних рис прикметників в ареалі Західного Полісся: форми з парокситонічним наголошуванням ¹вуз'кий, ¹ті'сний, ¹вохкий властиві берестейсько-пінським, підляським та деяким волинськополіським говіркам; вуз¹кий, ті¹сний, вох¹кий – акцентні

варіанти, які превалюють на північному заході та південному заході Волинського Полісся. Репрезентанти ¹бі'лен'кій, ¹леген'кій – загальноговіркова особливість аналізованого мовного ландшафту [2, к. № 131].

Поведінку наголошення зворотного й особових займенників у непрямих відмінках з прийменниками визначає відсутність тенденції переносити наголос на один склад уперед „Розгорта'е бі'лы ху'сты на бо'дні, кладэ' на сьібэ' су'конькы сь'выйі” [8], „Як до'брый бу'дэш, да мый сыно'чок, до мынэ', то прыйму' тыбэ' й а з дружы'ною до сьібэ'” [8], „В тыбэ' вдо'ма зробі'лася новына': твоя кобы'лка два жырі'бчыкы прывыла'” [8], „Достаныш в ёгó, (та)бы' в жя'бы молока’” [7, с. 159]. Акцентній літературній нормі протиставляються форми присвійного займенника жіночого роду, пор.: „Пришов єі братик, зачиев єі бити, ни бий, синку, зозуленьки, бо то й не зозуля” [13, с. 60] та родового відмінка однини особового займенника жіночого роду, пор.: „А хто ж єі займэ, додому нэ зайдэ, руочки, нуожкі переб'ю, додому нэ зайдэ” [16, с. 144].

Зрідка у двоскладових інфінітивах, що мають акцентований корінь, наголос переноситься на суфікс, пор.: „Дай, Бóжэ, вмырты', онó коб ны я, да ты” [7, с. 158], „Кому' вмырты', кому' замуж пойты’” [7, с. 161].

Суфіксальну акцентуацію мають деякі адвербативи, співвідносні з якісними прикметниками: „Тыплó, (та)бы' в дядьковуй хаты” [7, с. 166], „Всім тыплó, – ёму' холоднó, всім холоднó, – ёму' тыплó (Лёх)” [4, с. 170], „Гра'йтэ, скры'почки, голосно', коб було' ба'тыньку жя'лосно'” [8], „Ой Стыпан, ой Стыпан, схавай мынэ пуд жупáн. Пуд жупаном холоднó, схавай мынэ пуд раднó” [9, с. 505].

Просторову розбіжність наголошування демонструють підляські народнорозмовні форми родового відмінка множини, які відповідають називному-знахідному відмінкам множини й мають наголос або на голосному кореня, або на флексії: *paru koni* [14, с. 59], *do s'ieny* [15, с. 140], *do ludy* [15, с. 52], *нема гроши* [10, с. 88], *повно люди* [10, с. 107], *до сієни* [10, с. 62], *бэз двэры* [16, с. 74], *куолько грошы* [16, с. 101], пор.: „*Hotuj, maty, l'iesku – prywiesz syn new'iestku, do chaty – swarliwuju, do ludy –*

hnywliwiju” [15, с. 52], „Які нуон ізвінчав, які дяк помагав, і куолько грошы вуон взяв, і куолько грошы взяв” [16, с. 101], „*Dobry wieczor chłopcy wam. Żurawel, żurawel. Paru koni ja ukraw, kuku, aha*” [14, с. 59]. Із цього приводу І. Ігнатюк зауважував: „У підляських говірках у словах типу *кони, двері, люди, кури, гуси* у відмінюванні другого відмінка не виступає флексія *-ей*, а наступає тільки зміна наголосу, наприклад: *двѣри – двері, люде – люді, кўри – курі, гўси – гусі*, натомість у слові *кони* наголос не змінюється” [6, с. 236 – 237], пор. свідчення „Атласу української мови” з ареалу Західного Полісся: [д'іти], [л'у'ди], [гу'си] [2, к. № 197], [гости], [гос'ти] [2, к. № 198], [кони], [кон'і] [2, к. № 199], [г'рош'і], [г'роши] [2, к. № 200].

Отже, залучені для спостережень над акцентуацією в діалектній мові фольклорні текстографічні джерела мають високий евристичний потенціал та відображають реальну мовну ситуацію в західнополіських говірках.

Література

1. **Аркушин Г.** Сказав, як два зв'язав : Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Григорій Аркушин. – Люблін ; Луцьк: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2003. – 177 с. 2. **Атлас** української мови : у 3 т. / редкол. : І. Г. Матвіяс, Я. В. Закревська та ін. – К. : Наук. думка, 1988. – Т. 2 : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – 407 к. 3. **Бевзенко С. П.** Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 248 с. 4. **Губарэвіч Д. С.** Загадки з вѣсак Вулька Сіманаўская і Сіманавічы Драгічынскага раёна / Д. С. Губарэвіч // Беларуская дыялекталогія. Матэрыялы і даследаванні. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – Вып. 3. – С. 169 – 172. 5. **Гунчик І.** Із okazіонально-обрядового фольклору Західного Полісся. Лікувально-профілактична сфера / І. Гунчик // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : філологічна. – Л., 2003. – Вып. 31. – С. 292 – 312. 6. **Ігнатюк І.** Українські говірки Південного Підляшшя / Іван Ігнатюк // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2010. – Вып. 9. – С. 231 – 238. 7. **Клімчук Ф.** Прыказкі і прымаўкі з вѣскі Сіманавічы Драгічынскага раёна / Ф. Клімчук //

Беларуская дыялекталогія. Матэрыялы і даследаванні. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – Вып. 3. – С. 157 – 168. 8. **Клімчук Ф.** Традыцыйнае вяселле вёскі Сіманавічы [Электронний ресурс] / Фёдар Клімчук. – Режим доступу: <http://zagorodde.na.by/folk.html> (16.07.2017). 9. **Клімчук Ф.** „А в нашого свата... (прышывкы з вёскі Сіманавічы Брэсцкай вобласці)” / Ф. Клімчук // Діалектологічні студії. 3 : Збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Л. : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2003. – С. 494 – 516. 10. **Котилася** торба з високого горба : дитячий фольклор із Північного Підляшшя / зап. і опрац. А. Артем'юк. – Більськ на Підляшші, 2011. – 136 с. 11. **Лабович Л.** „Ковкнув як бусьол жабу” (Світ земневодних і плазунів в українських говірках Підляшшя) / Людмила Лабович // Над Бугом і Нарвою : український часопис Підляшшя. – Союз українців Підляшшя, 2017. – № 3. – С. 35 – 36. 12. **Поліська** дома: Вип. 2: Весна / Зібрав, упорядкував та прокоментував Віктор Давидюк. – Рівне : Волинські обереги, 2003. – 176 с. 13. **Традиційні** пісні українців Північного Підляшшя / упорядкув., вступ. ст. і нотні транскрипції Л. Лукашенко. – Л. : Камула, 2006. – 308 с. 14. **Kondarewicz J.** Pieśni Polesia : na Ziemi Lubuskiej w świetle zbiorów własnych / Jan Kondarewicz. – Lublin; Brześć : Fundacja Pomocy Szkołom Polskim na Wschodzie im. Tadeusza Goniewicza, 2011. – 132 s. 15. **Repertuar** zespołów folklorystycznych Białostoczczyzny. Folklorystyczny Zespół Śpiewaczy Orzeszki. – Białystok : Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury w Białymstoku, 2003. – Zesz. 4. – 161 s. 16. **Śpiewnik podlaski.** I / pod red. Doroteusza Fionika. – Bielsk-Podlaski : Związek Białoruski w Rzeczypospolitej Polskiej, 1998. – 154 s.